

Næssund Jernstøberi

Den første jernindustrivirksomhed i Sydthy

af Esben Graugaard, Holstebro

Endnu er Sydthy et udpræget landbrugsområde, selv om antallet af selvstændige landbrug også her som i det øvrige Danmark er blevet færre. Men også denne egn med noget af landets bedste landbrugsjord deltog i forrige århundrede i den industrielle revolution. Ikke med omvæltningers sædvanligvis store fagter, der ville have misklædt landet og thyboerne, men med et lille jernstøberi. Netop jernstøberierne med deres snavsede mænd, det glødende, farlige jern og buldrende dampmaskiner blev symbolet på industriens komme fra midt i 1800'erne. Også i den vestjyske provins.

Denne beretning handler ikke om Hurup Jernstøberi, hvis mørke indre på én og samme tid tiltrak os skolebørn og gjorde os en smule betænkelige, når vi passerede virksomheden på vej til skole så sent som først i 1960'erne. Støberiet i Hurup blev grundlagt omkring 1898, men da var det allerede flere årtier siden egnens industrielle vugge blev skabt øst for stationsbyen nede ved Næssund i Heltborg sogn

Eftertidens viden om denne foregangsvirksomhed har vel stort set indskrænket sig til, at nogle vidste den engang havde eksisteret. I den trykte litteratur omtales jernstøberiet kun i Trap Danmarks 2. udgave fra 1875, hvor der ved Næssund nævnes færggården og kroen, »*hvorved et mindre Jernstøberi*«. (1). Allerede i den næste udgave af Trap fra 1901 er støberiet forsvundet; til gengæld havde Hurup nu såvel maskinfabrik som jernstøberi. (2). Denne artikel kan derfor betragtes som en form for industriel arkæologi, der viser hvad man kan finde om en tidlig industrivirksomhed i en egn langt fra magtens centrum i København. Samtidig bliver beretningen også et eksempel på de begrænsninger et tyndt kildemateriale til

enhver tid sætter for den historiske nysgerighed.

Fysiske genstande kan akkurat som spor i landskabet også betragtes som kildemateriale til den fortid, som vi for længst har ladet bagude. Og når det drejer sig om et jernstøberi, må produkterne fra en sådan virksomhed betragtes som de vigtigste levn overhovedet. Derfor bragte et besøg på Boddum kirkegård denne artikels forfatter i en nærmest ekstaseliggende tilstand. Langs med det vestlige kirkegårdsdige står tre vel vedligeholdte støberjernskors - sydligst et kors uden angivelse af fabrikationssted, nordligst et med navnet »*Thy*« på foden, og endelig er der korset i midten med følgende tekst støbt ved foden: »*J.P. Jensen Næssund*«. Dette kors er i dag det eneste fysiske bevis for, at der nogensinde har eksisteret et jernstøberi i Næssund. Måske man ude i fjorden kan finde slagge rester, hvis man søger ihærdigt.

Men hvem var J. P. Jensen, og hvad er det i det hele taget for en historie med det støberi han åbenbart engang drev nede ved færgestedet?

Foretagsomme folk i Heltborg

Lige indtil Thybanen blev etableret i 1882 lå Hurup så underligt der midt imellem sognene Vestervig og Heltborg, som hver især havde adgang til fjorden, der dengang var egnens primære transportvej, når ses bort fra tidens miserable landeveje. Vestervig var fra gammel tid egnens administrative centrum; her boede herredsfogeden og provsten, her var tinghus og apotek. Egentlig kan det ikke undre, at nogle af egnens første industrielle tiltag fandt sted i Heltborg med den bekvemme placering ved Limfjorden. Ikke blot var herfra overfart til

Det midterste af de tre støbejernskors på Boddum Kirkegård. Rejst som minde over Christen Sloth Hansen, der døde den 30. august 1868 af brystsvagthed. Den kun 22-årige Christen var søn af gårdmand Hans Christensen i Boddum. Korset er imidlertid også det hidtil eneste kendte mindesmærke fra jernstøberiet i Næssund.

Mors ved Næssund, men fra midt i 1800'erne sejlede ugentligt dampskibe ned gennem Limfjorden; de lagde bl.a. til ved anløbsbroerne i Visby Å og Doverodde. På den måde kom Heltborg til at ligge centralt for ikke blot udskibning men også import af de råstoffer enhver industri kræver - for jernstøberiernes vedkommende primært koks, cinders og råjern. Derfor kom Sydthys første jernstøberi til at ligge ved Næssund i Heltborg og ikke inde midt i Sydthy i Hurup, der endnu kun var en landsby, der ikke på nogen måde adskilte sig fra egne andre småsamfund. Først da storkøbmændene Hundahl & Bach i 1883 fik næringstilladelse til købmandshandel i Hurup,

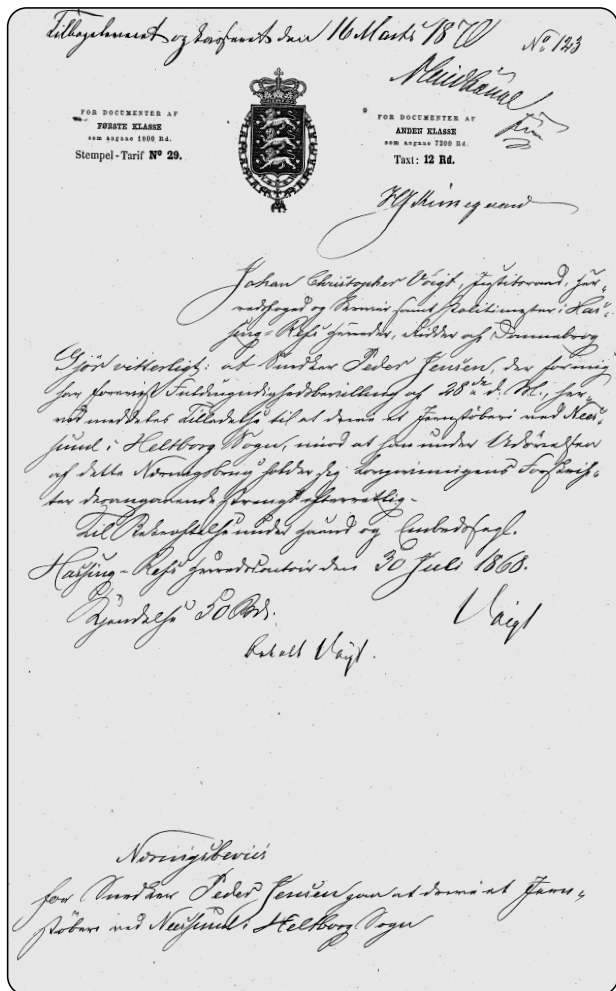
var det et tegn på en kommende radikal omfordeling af rollerne sognene Hurup, Vestervig og Heltborg imellem.

Allerede fra 1840'erne og '50erne tiltrak Heltborg foretagsomme mænd. I første omgang resulterede deres indsats i etableringen af betydelige teglværker. Det første blev grundlagt i 1845 ved gården Futtrup, de næste to i 1852 ved henholdsvis Ginnerupgård og Næssund. Disse teglværker producerede mursten og drænrør. Futtrup teglværk var det største, her beskæftigedes i 1872 13 faste arbejdere, mens der ved Ginnerupgård og Næssund-teglværkerne arbejdede henholdsvis tre og seks fastansatte. (3). Værkernes størrelse kan illustreres med at teglværket i Næssund i 1860 havde ca. 100.000 mursten på lager - en af tidens typiske bondeteglovne kunne sædvanligvis kun brænde 4-8.000 sten årligt. (4).

Næssund teglværk blev i 1860'erne drevet af Jens Christian Lund, der også drev krohold i færggården siden 1849, hvor han havde købt gården af Jacob Christensen Balle. Om han var den egentlige initiativtager til denne virksomhed vides ikke. Teglværket ved Futtrup var anlagt af Peter Severin Hjordemaal, som overtog gården i 1844. Han var født i 1819 på Bubbel som søn af kammerråd Ole Brorson Hjordemaal og hustru Maren Teglbænder. Initiativtageren i Futtrup var således dattersøn af

Her nederst på støbejernskorset på Boddum Kirkegård ses dokumentationen for dets oprindelse. Der står »J. P. Jensen Næssund«. Da Jens Peder Jensen først kom til Næssund-støberiet i foråret 1869, er dette kors noget af det første den unge jernstøber har fremstillet.

Snedker Peder Jensens officielle næringsbevis, som gav ham ret til at drive jernstøberi i Næssund. Selv om det først er dateret den 30. juli 1868, kan virksomheden sagtens have været i drift et år eller to tidligere. Original i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. (B34-7011).

Peder Pedersen Teglblænder, der havde drevet det store teglværk ved Teglgården i Vestervig. (5). Samme år som Peter Severin grundlagde det nye teglværk giftede han sig standsmæssigt med Ane Margrethe Ebbensgaard, en datter af proprietær og studehandler Christen Ebbensgaard og Maren Breinholt til Pallisbjerg i Staby sogn. Broderen Peder Teglblænder Hjordemaal, der havde overtaget fødegården Bubbøl, giftede sig samme dag med en søster til broderens kone - Karen Ebbensgaard. Desværre døde den foretagsomme Peter Severin Hjordemaal kun 28 år gammel, hvorefter den blot 20-årige enke i 1849 giftede sig med en mand med det imponerende navn

Preben Bille Brahe Dahl Fabricius, som herefter ejede Futtrup med teglværket indtil 1904. (6). Da Fabricius i 1849 overtog Futtrup teglværk lå virksomheden stille, for som sognefoged Ville Rasmussen det år indberettede til herredsfogeden: »I mangel af Folk er bemalte Fabriken eller Thæglværk ikke bleven afbenyttet eller brugt dette afvigte aar«. Det foregående år havde man brændt ca. 100.000 teglsten med et forbrug af 100 læs tørv. (7).

Teglværket ved Ginnerupgård var etableret af Christen Sindbjerg, som i 1860 solgte gården med teglværket til Martin Hjordemaal, en bror til P.S.Hjordemaal i Futtrup - også han havde således teglblændingen i generne fra sin morfar. Han var i øvrigt svoger til kammerråd Edvard Neergaard i Dovergård. Martin Hjordemaal ejede dette teglværk indtil han i 1900 solgte Ginnerupgård til Peder Poulsen Houe, hvis efterslægt stadig ejer gården.

Der tegner sig således et billede af disse foretagere eller iværksættere i Heltborg sogn tilhørende kredse, der socialt udgjorde egnens bondearistokrati. Ganske anderledes var det med jernstøberiet i Næssund. I det hele taget var der intet aristokratisk over de tidlige jernstøberier, endside jernstøberne selv. Dertil var deres verden for snavset, larmende og farlig. Ikke desto mindre blev jernstøberen et symbol på det nye Danmark, der så småt begyndte at formes sidst i 1800'erne - også i Sydthy.

Grundlæggeren: snedker Peder Jensen fra Visby

Jernstøberiet i Næssund skal være grundlagt i 1866 og dernæst betydeligt udvidet allerede i 1869. (8). Bevillingen er dog først udstedt den 30. juli 1868 til snedker Peder Jensen, der fik »tilladelse til at drive et Jernstøberi I Neessund i Heltborg Sogn«, uagtet han endnu ikke var fyldt de lovkrævede 25 år. Den 13. januar 1869 kvitterede herredsfogeden i Vestervig for de 50 rigsdaler Peder Jensen havde indbetalt til sognerådet i Heltborg for sit næringsbevis. (9).

Det nye støberi optræder ikke i hverken skøde- og panteprotokoller eller i brandforsikringsarkivalier, hvorfor vi må antage det har

*Ginnerup Maskinfabrik. T.v. ejeren Poul Jeppesen, t.h. vindmotor-montør Karl Klausen (senere Klausens Maskinfabrik).
Fra venstre: Aksel til halmpakker, vindmotor, stabilisator til petroleumsmotor (holdes af dreng over skilt), længst til højre
bukkemaskine, længst til venstre aksel til vindmotor.*

fungeret i lejede bygninger, måske tilhørende krovært og købmand Lund i Færggården?

Et indicium herfor er, at Lund ganske bemærkelsesværdigt netop i 1866 meddeler herredsfogeden, at han ikke længere agter at benytte sig af sin bevilling til at drive krohold i Færggården. (10). Sammenhængen forekommer snublende nær.

Den unge jernstøber Peder Jensen var født i 1844 i Visby sogn som søn af gårdejer Jens Christensen og Maren Pedersdatter. Det kan forekomme én og anden underligt, at netop en snedker etablerede sig som jernstøber. Forklaringen er den enkle, at netop snedkeren fremstillede de træmodeller, der var forudsætningen for formerens støbearbejde - i støberibranchen kaldtes de derfor for modelsnedkere. Snedkeren måtte naturligvis alliere sig med en formersvend, der kunne udføre arbejdet med jernet. I 1866 kom den første af disse fagfolk da også netop til Heltborg - altså det år støberiet angives at være startet. Da kom den 30-årige Mads Peder Sørensen Korsgaard fra Stagstrup

til støberiet i Næssund, og han betegnes udtrykkeligt som »jernstøber« - altså har han været formersvend. Året efter må endnu en former haft arbejde på støberiet ved Næssund, for da optræder »jernstøber« Christen Madsen Hummelshøi i Heltborg sogns kirkebog. Endelig den 22. april 1869 kom den 27-årige Jens Peter Jensen til Næssund jernstøberi fra Stagstrup sammen med sin 24-årige kone Johanne Abelone Jensen. Han skulle blive den næste jernstøber ved Næssund.

Snedker Peder Jensen var således grundlæggeren, der efter blot to-tre år ved roret overlod støberiet til en anden; desværre kender vi ikke hans videre skæbne.

Smedesvend Jens P. Jensen bliver jernstøber

Den 24. maj 1870 indbetalte Jens Peter Jensen 50 rigsdaler til sognerådet i Heltborg for sit borgerskab som jernstøber i Næssund, så han har overtaget virksomheden i løbet af et årstid efter sin ankomst til støberiet. (11). Endnu engang er der noget underligt ved bevillingssy-

stemet i Hassing-Revs herreder, for ni år senere, den 24. maj 1879 udstedte man endnu engang bevilling til Jens Peter Jensen til »at drive et Jernstøberi imod at han holder sig lovgivningens Forskrifter om Udøvelse af dette Næringsbrug nøie efterrettelig«. (12). Eller er der en antydning i bevillingens ordbrug om, at Jens Peter Jensen ikke har fulgt reglerne og derfor har været frataget sit næringsbrev?

Hvem var han denne jernstøber, hvis virksomhed de kommende årtier trak spændende folk til Heltborg? Som sin forgænger var også han thybo, og havde overhovedet ingen rødder i et industri- endsige håndværkermiljø. Jens Peter Jensen blev født den 11. juni 1842 i Stagstrup sogn syd for Thisted, hvor faderen Jens Christian Nielsen var gårdmand. Faderen døde i 1855 kun 46 år gammel, og allerede samme år giftede moderen Maren Christensdatter Morsing sig igen med den 12 år yngre Jens Christensen, som overtog hendes gård. I 1857 konfirmeredes Jens Peter Nielsen i Stagstrup kirke, og omtrent samtidig er dren-

gen blevet sat i lære hos en lokal smed - formentlig maskinfabrikant Jens Christian Svankjær, som han i 1860 som udlært smedsvend boede hos. Ikke noget ringe sted for en ung mand, der dengang ville andet og mere end være landsbysmed.

Jens Christian Svankjær var født i 1818 i Sønderhaa som søn af degnen Thomas Svankjær. Netop i 1857, altså omkring den tid Jens Peder Jensen kom i lære hos Svankjær, fik han bevilling til at starte et jernstøberi i Sundby, hvor han hidtil havde drevet maskinfabrik. Her havde han bl.a. fremstillet selvkonstruerede kornkastere og rensemaskiner. Støberiet kom i de kommende årtier til at høre blandt Thys foregangsvirksomheder, for disse tidlige støberier må betragtes som spydspidser indenfor datidens tekniske udvikling. Sundby Jernstøberi kom således til at konkurrere med Thys første jernstøberi, der var grundlagt i Thisted i 1845 og senere blev kendt som Bonnes Jernstøberi. (13).

Arbejdere på Hurup Jernstøberi og Maskinfabrik.

Rækkefølgen i Thys jernstøberier:

1845: Thisted Jernstøberi

1857: Sundby Jernstøberi

1866: Næssund Jernstøberi

1875: Jernstøberiet Thy (Thisted)

1898: Hurup Jernstøberi

Som nævnt var Jens Peder Jensen gift med Johanne Abelone, da han kom til Heltborg. I 1870 fødte hun her deres første barn - Marie Kirstine Jensen. Blandt hendes faddere var »Jomfru« Ottilde Lund i Næssundgård. De følgende år fødte hun flere børn, men hun døde kun 34 år gammel i 1878. Jernstøber Jensen giftede sig samme år med sin tjenestepige, Elisabeth Frederikke Olsen fra Heltborg, der kun var 21 år gammel. Hun fødte de følgende år børnene Jensine Kirstine, Sofie Nikoline, Jens Kristian, Oline Laura, Ingvar Kristian og endelig i 1890 Valdemar Jensen. Sidstnævnte fødsel har taget livet af Elisabeth, der døde kun 32 år gammel den 21.maj 1890 - en måned efter den ulyksalige fødsel - barnet døde 14 dage før moderen.

To gange havde jernstøbereren i Næssund således oplevet det tragiske at miste en kone først i 30'erne, og det kan have fået tilværelsen til at falde fra hinanden for ham. I hvert fald rejste han i 1900 fra Heltborg, hvorefter støberiet i Næssund lukkede, hvis det da ikke allerede var lukket efter starten på jernstøberiet i Hurup to år tidligere. Børnene er blevet sat i pleje rundt omkring, Jensine Kirstine således hos gårdejer Mogens Steensgaard og hustru Inger Christine i Refs. Her døde hun i 1902, og efterlod sig kun lige tilstrækkeligt til at dække omkostningerne ved begravelsen.

Hvad hændte med jernstøbereren fra Næssund, som har været ca. 55 år gammel, da han forlod egnen? Han flyttede til Fjerritslev i Han herred. Her drev Laurids Jørgensen et jernstøberi. Laurids Jørgensen var næsten jævnaldrende med Jens Peder Jensen - født 1849 i Lomborg sogn i Ringkøbing amt - og han havde tidligere arbejdet for netop Jens Peder Jensen. I hvert fald var han i 1889 kommet til Fjerritslev fra Heltborg. (14). Den tidligere

Hurup Jernstøberi (tilflyttet fra Ginnerup 1898). Foran dele af vindmotor prøvesamlet.

2 vindroser fra Hurup Jærnstøberi opstillet ved Lammefjord.

jærnstøber i Næssund fik således nu plads hos sin tidligere svend som former i støberiet. Her var Jens Peter Jensen endnu i 1906, men nu som arbejdsmand. (15).

Hvor Næssunds gamle jærnstøber døde vides ikke - tilsyneladende ikke i Fjerritslev - måske han er rejst til et af sine børn?

Formersvende i Heltborg - og fuld fart på i Hurup

Virksomheder som teglværker og jærnstøberier trak "fremmede fugle" til egnen, der ikke selv har kunnet levere den nødvendige faglærte arbejdskraft. I Sydthy arbejdede især mange tyskere fra Lippe-Detmold på teglværkerne, således Frits Grave der i 1871 »Arbejder ved Futtrup Teglværk. Havde ellers hjemme i Lippe Detmold«, som der står i kirkebogen, hvor Frits fik sin plads, fordi han døde blot 44 år gammel.

Jærnstøberiet i Næssund skulle naturligvis bruge faglærte formersvende til arbejdet i støberiet. I 1872 var der således beskæftiget seks faste og ti løstansatte i støberiet. (16).

Allerede i 1866 flyttede Mads Peder Sørensen Korsgaard som nævnt ovenfor til Heltborg - tilfældigvis fra Stagstrup. Han nævnes som »Jærnstøber ved Neæssund«, hvilket betyder han var formersvend. I 1870 flyttede Poul Andersen fra Bedsted til Næssund, 1871 Johannes Jensen fra Stagstrup, og i 1873 Anton Kristensen fra Skjoldborg - Stagstrups nabosogn. Året efter var det former Rudolf Kjær Larsen, som flyttede fra Ydby til Næssund, og i 1875 kom endnu en Stagstrup-mand i skikkelse af Jens Thorsted Krabbe til støberiet, der således i høj grad har trukket på arbejdskraft fra »moderstøberiet« i Sundby.

Det var mænd som i kraft af deres uddannelse og virke tilførte dette udprægede landsogn nye synsvinkler og sikkert større perspektiver på mange forhold. De fleste rejste hurtigt videre, og utvivlsomt har de fleste formersvende i Næssund betragtet det som et væsentligt fremskridt, da de kunne flytte til stationsbyen Hurup, hvor livet var noget hurtigere og mere broget end dernede ved sundet. Her skød udover Hurup Jærnstøberi hurtigt

nye arbejdspladser op for jernets folk. Allerede så tidligt som i 1898 kaldte Anders Andersen, der var født 1871 i Ettrup, sig for maskinfabrikant. Det samme gjorde Martin Christensen lige efter århundredeskiftet, hvor også maskinarbejder Karl Klausen snart kunne kalde sig for maskinfabrikant. Klausen, der var født 1876 i Ydby, kom til Hurup fra netop Heltborg i 1898 - måske har han arbejdet i Næssund-støberiet i dets sidste tid? Og i 1901 kom Jacob Kristian Nørgaard til Hurup helt fra Nordamerika for at starte som maskinfabrikant. Endelig i 1908 kom Niels Peter Jensen Grønkjær til Hurup fra Bedsted, hvor han var født i 1875. Han var maskinsmed og startede som svend på Hurup Maskinfabrik, men blev senere selvstændig.

Allerede da var Sydthys første jernstøberi i Næssund sikkert en fjern parentes - tiden var hurtig og uden sans for nostalgi. Og dog havde det været her i Næssund en ny tids produktion for første gang markerede sig i denne del af landet. Derfor er historien om et ellers ukendt provinsstøberi værd at erindre.

Noter og kilder:

1:

»Trap Danmark«, 2.udgave, 1875, s.164.

2:

»Trap Danmark«, 3.udgave, 1901, s.287.

3:

Rigsarkivet, Statistisk Bureau, tælling af fabrikker og fabriksmæssig drevne håndværk 1871-72.

4:

LAN, Br.D.6-32, Branddirektorater. Landbygninger 1800-72. Thisted Amt 1800-72, taksationsprotokol Refs herred 1846-62.

5:

Herom se: Graugaard, Esben: »Peder Teglværkers teglværk i Vestervig«, i Sydthy Årbog 1994.

6:

Damgaard E. og Graugaard E.(ed.), «Vestjyde og verdensmand. Niels B. Breinholts erindringer», Holstebro 1994, s.76, s. 294-95, s. 297.

7:

LAN, B.34-533, Hassing-Revs herreder, indberetninger fra sognefogeder 1848-56.

8:

Note 3 ibid..

9:

LAN, B.34-7011, Hassing-Revs herreder, Næringsbeviser og bevillinger 1853-1915.

10:

Ibid..

11:

Ibid.

12:

Ibid..

13:

Sørensen, Svend og Holm, Erik, »Udvikling i støbeskeen«, Museet for Thy og Vester Hanherred, Thisted 1981.

14:

Folketællingen 1901, Kollerup sogn.

15:

Folketællingen 1906, Kollerup sogn.

16:

Note 3 ibid.